

บทเรียนการฟื้นฟูภูมิทัศน์ป่าไม้และคุณภาพชีวิตชุมชนอย่างมีส่วนร่วม อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

โครงการฟื้นฟูลุ่มน้ำชี (Chi Watershed Restoration Project)

ภายใต้ฝ่ายจัดการทรัพยากรน้ำจิต องค์การกองทุนสัตว์ป่าโลก สำนักงานประเทศไทย (WWF ประเทศไทย) ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิ โคคา-โคลา ประเทศสหรัฐอเมริกา (The Coca-Cola Foundation USA) และมูลนิธิ โคคา-โคลา ประเทศไทย (The Coca-Cola Foundation Thailand) มีระยะเวลาดำเนินโครงการ ๔ ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๓ มีเป้าหมายของโครงการ “เพื่อผสมผสานการพัฒนาความเป็นอยู่ท้องถิ่นให้เหมาะสมกับการฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ และการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพในลุ่มน้ำชี เพื่อให้เกื้อหนุนต่อวิถีชุมชนในการดำรงชีวิตที่ยั่งยืน” มีภารกิจหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การจัดการป่าชุมชนภายใต้หลักการมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และคณะกรรมการลุ่มน้ำชี มีเป้าหมายทั้งหมด ๗ ชุมชนของตำบลคำแคน โพนเพ็ก และตำบลท่าศาลา อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น พื้นที่รวม ๒,๐๒๙ ไร่ และกำลังดำเนินการเพิ่มเติมอีกในพื้นที่ป่าถูกรุก ตำบลหนองแปน เนื้อที่ ๑,๒๐๐ ไร่ รวมพื้นที่ฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพ ในพื้นที่ป่าทั้งหมด ๘ ป่าชุมชน มีเนื้อที่รวมทั้งหมด ๓,๒๒๙ ไร่

การจัดการป่าชุมชน ที่ผ่านมาสามารถสรุปผลสำเร็จได้ ๘ ประการ ดังนี้

ประการที่ ๑ รักษาพื้นที่ป่าธรรมชาติ เป็นป่าชุมชนจำนวน ๗ แห่ง และพัฒนาแผนการจัดการป่าชุมชนทั้ง ๗ พื้นที่ มีเนื้อที่ป่าธรรมชาติ รวมกันทั้งหมด ๑,๙๕๗ ไร่ ซึ่งเป็นป่าที่ยังคงเหลือในภูมิทัศน์ลุ่มน้ำชีตอนบน ในเขตอำเภอมัญจาคีรี อันเป็นแหล่งที่ยังคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหาร ป่าใช้สอย และแหล่งเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น

ประการที่ ๒ ได้พื้นที่ป่าชุมชนกลับคืน อันเนื่องมาจากกระบวนการทางสังคมภายใต้ซึ่งนำไปสู่การเวนคืนที่ดินโดยรอบพื้นที่ป่าชุมชนที่ถูกบุกรุก จำนวน ๒ แห่ง คิดเป็นพื้นที่รวมกัน ๗๒ ไร่ ทำให้มีพื้นที่ป่าชุมชนเพิ่มขึ้นเป็น ๒,๐๒๙ ไร่

ประการที่ ๓ ฟื้นฟูป่าธรรมชาติ ให้มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารของชุมชนได้ โดยการปลูกต้นไม้เสริมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ พื้นที่สาธารณะ ตลอดจนป่าหัวไร่ปลายนาหรือป่าครอบครัว คิดเป็นจำนวนกล้าไม้ ๑๖๓,๖๘๑ ต้น มีอัตราการรอดตายเพิ่มจากปีที่ ๑ จากร้อยละ ๓๐ เป็นร้อยละ ๕๐ ในปีที่ ๒ และร้อยละ ๖๐ ในปีที่ ๓ ของการฟื้นฟู นอกจากนี้ ยังประสบความสำเร็จในการจัดการไฟป่า โดยพบว่า ไฟป่าที่เกิดขึ้นในป่าชุมชนลดลงมากกว่าร้อยละ ๗๐ ส่งผลให้สภาพป่าฟื้นตัวและลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกสู่ชั้นบรรยากาศได้จำนวนมาก

ประการที่ ๔ ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร และสร้างรายได้ให้กับชุมชน กิจกรรมการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่า ส่งผลให้ปริมาณของป่าหลายชนิดเพิ่มขึ้น โดยของป่าที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมากที่สุด คือ พืชผักป่าและผลไม้ป่า จำนวน ๔๙ ชนิด รองลงมาคือ เห็ดป่า จำนวน ๔๗ ชนิด สัตว์และแมลง จำนวน ๒๒ ชนิด ทั้งนี้ พืชผักป่าและสัตว์ป่าบางชนิดสามารถสร้างรายได้เสริมแก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี บางหมู่บ้านมีรายได้จากการเก็บหาของป่า มีมูลค่าเฉลี่ยกว่า ๗๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี

ประการที่ ๕ ศักยภาพขององค์กรชุมชน ในพื้นที่ที่มีความเข้มแข็ง โดยโครงการมีบทบาท ช่วยเสริมศักยภาพบุคลากรชุมชนในการจัดการดูแลรักษาป่า ให้มีความรู้ความสามารถ มีความเข้มแข็ง มีกระบวนการทำงานอย่างเป็นระบบผ่านกิจกรรม อาทิ การฝึกอบรม ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนองค์ความรู้

ประการที่ ๖ เกิดความร่วมมือ ในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นระหว่างคณะกรรมการ ป่าชุมชนกับองค์กรบริหารส่วนตำบล ที่ทำการปกครองอำเภอแม่จางาตี่รี หน่วยงานในกรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช โครงการรักษาป่า สร้างคน ๘๔ ตำบลวิถีพอเพียง วัดและสถาบันการศึกษาในพื้นที่

ประการที่ ๗ พัฒนารฐานข้อมูลป่าชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรป่า-ชุมชน ฐานข้อมูลแม่ไม้ ข้อมูลพันธุ์ไม้ที่มีศักยภาพเป็นพันธุ์ไม้โครงสร้างสำหรับการฟื้นฟูป่าเต็งรัง ที่สามารถนำไปใช้เพื่อการวางแผนจัดการทรัพยากรในระดับอำเภอได้ในอนาคต และนำฐานข้อมูลดังกล่าวมาพัฒนาเป็น “ศูนย์ศึกษาธรรมชาติภูวัต”

ประการที่ ๘ เกิดการพัฒนา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลอดจนสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญา ท้องถิ่น รวมทั้งเทคนิควิธีการในการฟื้นฟูป่าอย่างมีส่วนร่วมและการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

การดำเนินโครงการฯ ประสบความสำเร็จในมิติ ๓ ด้าน โดย**ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** เกิดการหนุนเสริม กลไกการจัดการป่าของชุมชน ซึ่งแต่เดิมใช้กลไกทางวัฒนธรรมซึ่งไม่พอเพียงต่อการดูแลรักษาป่า ทำให้สามารถหยุดยั้งการบุกรุกทำลายป่า และมีความหลากหลายทางชีวภาพเพิ่มขึ้นทั้งพืชและสัตว์ โดยมีโครงสร้างการปกคลุม เรือนยอดและจำนวนชั้นเรือนยอดเพิ่มขึ้น การทดแทนของลูกไม้ ตลอดจนไม้หนุ่มเพิ่มขึ้น สภาพดินมีความอุดม สมบูรณ์มากขึ้น ในขณะที่มิติทาง**ด้านสังคม** ชุมชนมีส่วนร่วม มีความตระหนัก และมีจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่า เพิ่มขึ้น คณะกรรมการมีความเข้มแข็ง รวมทั้งมีการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการจัดการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม และมี**ด้านเศรษฐกิจ** พบว่าผลผลิตจากป่าเพิ่มขึ้น สามารถเก็บหาได้ง่ายขึ้น เป็นแหล่งอาหาร ช่วยลดรายจ่ายและสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง

ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดความสำเร็จของโครงการฯ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน บทบาทของผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ความเข้มแข็งของกรรมการ ความตั้งใจจริงในการทำงาน กฎระเบียบ แบบแผนการจัดการป่าที่ชัดเจนและยอมรับร่วมกัน ส่งผลให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากการดูแลป่าอย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยเงื่อนไขภายนอกคือ ความร่วมมือและการสนับสนุนด้านงบประมาณ ความรู้ การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และเทคโนโลยีที่เหมาะสมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จนเกิดความร่วมมือทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการทำงาน ร่วมกันในอนาคต

การจัดการป่าชุมชน พบบทเรียนหลักที่สำคัญ ๖ ประการ ได้แก่

- ๑) การทำงานฟื้นฟูภูมิทัศน์ป่าไม้ ต้องเป็นโครงการในระยะยาว มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและมีพื้นที่ต้นแบบ พร้อมสำหรับขยายผล
- ๒) การฟื้นฟูป่าไม้แบบมีส่วนร่วม ต้องผสมผสานความรู้ทางวิชาการป่าไม้และองค์ความรู้ท้องถิ่นผ่านกระบวนการสังคมในพื้นที่
- ๓) การสร้างแรงจูงใจที่มีประสิทธิภาพและความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การฟื้นฟูป่าให้ควบคู่กับการพัฒนาความเป็นอยู่ ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืนในอนาคตต่อไป
- ๔) ต้องสร้างกติกาชุมชนแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ การฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
- ๕) การจัดการไฟป่าและการเลี้ยงสัตว์ที่มีประสิทธิภาพ สามารถเร่งการฟื้นฟูของลูกไม้ตามธรรมชาติได้มาก
- ๖) การอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่ตามธรรมชาติ (แม่ไม้) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ส่วนบุคคลมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากไม้ใหญ่เหล่านี้เป็นแหล่งพันธุกรรมและสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ พร้อมทั้งยังเป็นแหล่งเก็บเมล็ดไม้ที่สำคัญสำหรับการฟื้นฟู

ทั้งนี้ มีข้อเสนอแนะจากชุมชนและโครงการฯ ต่อทิศทางการขับเคลื่อนงานป่าชุมชนในพื้นที่โครงการฯ อย่างน้อย ๘ ประการ คือ

๑. เสริมสร้างศักยภาพด้านการบริหารจัดการให้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง
๒. ขยายบทเรียน สร้างวิทยากรท้องถิ่น และเครือข่ายเพิ่มเติม ทั้งในระดับพื้นที่ ตำบล อำเภอและลุ่มน้ำชี
๓. พัฒนาคณะรุ่นใหม่ ด้วยการหนุนเสริมเยาวชน/นักเรียนให้เข้ามามีบทบาททำงานด้านการจัดการทรัพยากรในแต่ละชุมชน
๔. เสริมสร้างความร่วมมือในการสนับสนุนกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม โดยผ่านกลไกต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับพื้นที่และในระดับนโยบาย
๕. พัฒนานโยบายส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งพันธุกรรมพืช (แม่ไม้) ในพื้นที่ ตลอดจนส่งเสริมระบบวนเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิตทั้งในพื้นที่ป่าไม้และพื้นที่ไร่ปลายนาก เพื่อลดการพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าชุมชน
๖. เสริมสร้างศักยภาพของป่าในด้านการเพิ่มผลผลิตจากป่า โดยใช้ระบบวนเกษตร
๗. ยกระดับขีดความสามารถและความพร้อมของชุมชน ในการปรับตัวต่อสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลง ที่เกี่ยวเนื่องกับประเด็นระดับสากล เช่น การลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกจากการทำลายป่าและความเสื่อมโทรมของป่า หรือการซื้อขายคาร์บอนเครดิต
๘. การเชื่อมต่อ เชื่อมโยงป่าในภูมิทัศน์ รวมทั้งพื้นที่ป่าริมน้ำสาขาต่างๆ จนไปถึงลำน้ำชี ตลอดจนสร้างห่อมพื้นที่สีเขียว โดยการส่งเสริมวนเกษตรให้กระจายในพื้นที่ เพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งแก่ระบบนิเวศลุ่มน้ำชี

ที่มา : โครงการฟื้นฟูลุ่มน้ำชี WWF ประเทศไทย กลุ่มมัญญาเขียวชจี ลุ่มน้ำชีพัฒนาชีวิต